

СОЦИОЛИНГВИСТИЧНИ ПРОМЕНИ ПРИ ПРЕДАВАНЕ НА ЧУЖДА РЕЧ В
БЪЛГАРСКИЯ ПЕЧАТ ПРЕЗ ПОСЛЕДНИТЕ ДВЕ ДЕСЕТИЛЕТИЯ
В СЪПОСТАВКА С ПОЛСКИЯ ПЕЧАТ *

РУСЕЛИНА НИЦОЛОВА

В статията се дава кратка характеристика на евиденциалността в българския език, която освен лексическо и синтаксическо изражение често има морфологическо изражение, и евиденциалността в полския език. В последния преобладават лексическите и синтаксическите маркери и съществува само една граматическа конструкция, която в едно от своите значения се приближава до българските ренаративни форми – *-ta + infinitive*. Разглеждат се два вида социолингвистични промени при предаване на чужда реч в българския печат след 1989 г.: промени при избора на евиденциални форми в съобщенията от чужбина и при преизказване на изявления на официални лица у нас. При съобщенията от чужбина преди имаше разграничение при избора на индикатив и ренаратив с подчертано политическа основа – напр. съобщенията от Ройтерс се предаваха с ренаратив, а на ТАСС – с индикатив. След промяната тази норма отпадна и изборът се определя от комплекс от фактори от комуникативно, текстово и семантично естество. И при преизказване на официални изявления на лица от страната отпадна старата норма да се използва само индикатив. Сега освен индикатив се използва и ренаратив, рядко и конклузив, като изборът на ренаратив може да служи и за дистанциране от официалното изявление и дори за омаловажаването му – то се предава по същия начин, както се предават клюките и слуховете.

The article offers a brief characterization of evidentiality in Bulgarian which, in addition to lexical and syntactic expression, finds morphological expression primarily, and of evidentiality in Polish. Lexical and syntactic markers predominate there and only one construction *ma + infinitive* in one of its uses approaches the Bulgarian renarrated forms. Two types of sociolinguistic changes in indirect speech, noticeable in the Bulgarian press after 1989, are also discussed: changes in the choice of forms in reports from abroad and in rendering statements made by officials at home.

В статията се прави кратка характеристика на евиденциалността в българския език, която освен лексикално и синтаксично изражение има най-често морфологично изражение, и евиденциалността в полския език. Там преобладават лексикалните и синтаксичните маркери и има само една граматична конструкция, която в едно от значенията си се доближава до българските ренаративни форми – *ta + infinitive*.

Разглеждат се два вида социолингвистични промени при предаване на чужда реч в българския печат след 1989 г.: промени при избора на евиденциални форми в съобщенията от чужбина и при преизказване на изявления на официални лица у нас. При съобщенията от чужбина преди имаше разграничение при избора на индикатив и ренаратив с подчертано политическа основа – напр. съобщенията от Ройтерс се предаваха с ренаратив, а на ТАСС – с индикатив. След промяната тази норма отпадна и изборът се определя от комплекс от фактори от комуникативно, текстово и семантично естество. И при преизказване на официални изявления на лица от страната отпадна старата норма да се използва само индикатив. Сега освен индикатив се използва и ренаратив, рядко и конклузив, като изборът на ренаратив може да служи и за дистанциране от официалното изявление и дори за омаловажаването му – то се предава по същия начин, както се предават клюките и слуховете.

0.1. След големите промени след 1989 г. в обществено-политически, социален, икономически и културен план настъпиха сериозни изменения в езика на българските медии, които най-общо могат да бъдат определени като стремеж към демократизация, която се изрази в силно влияние от страна на разговорната реч. Тази тенденция имаше положителен ефект, тъй като намали разстоянието между езика на медиите и всекидневната реч, направи текстовете по-четивни и по-разбираеми, освободи ги от клишетата на псевдоинтелектуализирания език през времето на тоталитаризма, промени лексиката и фразеологията, изчисти граматиката от несвойствени за народната реч синтаксични конструкции (напр. прекалено честите конструкции с отглаголни съществителни и с причастия вместо конструкции с лични глаголни форми). От друга страна, не можем да не отбележим и някои отрицателни страни в този процес: силна

вулгаризация на езика в някои вестници, премахване на границата между писмена и устна реч, между книжовно и разговорно, безразборно смесване на елементи с различна стилистична характеристика в текстовете и др. Свободата на печата беше разбрана погрешно от някои журналисти като отричане на нормативността на книжовния език и на езиковата култура. За всички тези явления беше писано много в българското езиковедие [вж. напр. сборника *Медиите и езикът* (1999)].

2. Тук ще се спрем на някои промени при предаването на чуждата реч в печата след 1989 г., при които се наблюдава интересно влияние на социални фактори при употребата на граматически форми. Известно е, че при настъпване на социални промени в езика се наблюдават преди всичко лексикални и фразеологични промени, отразяващи новата социална обстановка, а в някои случаи и нова ценностна система. Такива промени станаха и в българския език след 1989 г., като отпадна лексика и

* Тази статия е част от научния проект *Рила*, финансиран от Ministère des affaires étrangères на Франция и от МОН – България.

отразяващи новата социална обстановка, а в някои случаи и нова ценностна система. Такива промени станаха и в българския език след 1989 г., като отпадна лексика и фразеология, предаваща реалии от времето на социализма, и се въведе нова лексика, отразяваща прехода към демокрация и пазарно стопанство. Отпаднаха някои русизми и се появиха редица англицизми и американизми.

Грамматиката обаче като по-консервативен елемент от езиковата система по правило реагира по-слабо на социалните промени, тя в общи линии се запазва непроменена както по отношение на своя инвентар, така и по отношение на употребата на граматичните форми и конструкции. Ако има някакви промени, те са свързани най-вече с употребата на граматични форми, по-рядко с формообразуване (за тези промени – морфологични и синтактични – в българския книжовен език след 1989 г. вж. у Ницолова 2000). Много често граматичните промени в книжовния език се дължат на двете различни тенденции, които доминират в него през отделните периоди – тенденцията към демократизация или тенденцията към интелектуализация, формулирани за пръв път в Пражката теория за книжовните езици от Хавранек (1963), Йедличка (1974) и др. [за реализацията на тези тенденции в нашия книжовен език вж. Ницолова (1979, 1997, 2000)].

Директна свързаност на промени в употребата на граматически средства с обществено-политически промени се наблюдава твърде рядко. Може да видим такава свързаност понякога при употребата на средствата за изразяване на учтивост, напр. при средствата за обръщение. Така в България при социализма при официално общуване беше много по-разширена употребата на *ти* за сметка на *Вие*, форма, която някои среди дори смятаха като неприемлива, понеже е елемент от учтивостта на буржоазните елементи и интелигенцията, а не на пролетариата. В най-ново време пък младите хора в много страни в Европа използват помежду си *ти*-форми вместо съответните учтиви форми във всички речеви ситуации като проява на демократичност и известно противопоставяне на официалните форми за учтивост, използвани от възрастните.

Тук ще разгледаме някои промени в употребата на евиденциалните форми при предаване на чужда възпроизведена реч в българския печат след 1989 г., които са тясно свързани с настъпилите след тази дата обществено-политически промени.

3. С евиденциалните форми се граматикализират *когнитивни състояния на говорещия, свързани с източника на информацията*. В съобщителните изказвания чрез тях говорещият като че ли се представя с две лица: едното, което е получило информацията, и другото, което я предава (Лазар 2001: 362). При въпросите говорещият с избора на евиденциала представя *предполаганото от него когнитивно*

състояние на слушателя, свързано с източника му на исканата информация. Срв. *Ти какво **направи** вчера по този въпрос?* – говорещият смята, че слушателят има лична свидетелска информация по въпроса; *И после какво **направила** Червената шапчица?* – въпрос на дете, което слуша приказка (вж. и Андрейчин 1944: 289-290).

Евиденциалността в широк смисъл на думата е текстова категория. Източникът на информацията се означава от говорещия в текста повече или по-малко последователно по някакъв начин във всеки език. Използват се най-различни средства: лексикални, синтактични, морфологични, фонетични, често и комбинация от такива средства. Българският език се отличава от другите славянски езици, а и от повечето и.-е. езици по това, че освен лексикални и синтактични средства притежава специална морфологична система от форми за означаване на евиденциалност. На българската евиденциална морфологична система в други езици съответстват лексикални и синтактични маркери, които не винаги са задължителни за разлика от задължителните български евиденциални форми. Ще вземем за пример полския език (вж. по-подробно Коритковска, Рошко 1997, на чийто труд се опира нашето описание).

4. В полски липсват специални морфологични средства за означаване на евиденциалност. Както в повечето езици, източникът на информация се означава най-напред експлицитно в изречения с глаголи или други лексеми, означаващи реч, предаване и получаване на информация. Тези изречения могат да са свързани с подчинени изречения, съдържащи тази реч, най-често въведени със съюза *że*, при непряка реч. Напр.

W PiS można usłyszeć, że Kaczyński chce uporządkować szeregi przed zaplanowanym na początek grudnia kongresem (“Gazeta wyborcza”) – ...*може да се чуе, че Качински иска да подреди редиците преди планирания за началото на декември конгрес.*; *Mimo zmasowanego ataku Sarkozy zapowiada, że się nie ignie* (“Dziennik”) – *Въпреки масираната атака Саркози предупреди, че няма да се огъне.*

С евиденциално значение, често и модално, в полски се използват една поредица лексикални маркери – съюзи или наречия, напр. *jakoby* (‘че’), *rzekomo* (от *rzeć* ‘казвам’), *podobno* (‘изглежда, струва ми се, като че ли’) и др. по-рядко употребявани, стилистично ограничени или намиращи се на границата на книжовната норма (вж. по-подробно за тях у Рошко 1997: 235-264). Тези маркери се различават по означаваната от тях дистанцираност на говорещия от предаваната чужда реч. Напр.

Kaczmarek chce też, by “GP” przeprosiła go za stwierdzenia, jakoby “reprezentował interesy postkomunistów w prawicowych rządach”... (“Gazeta Wyborcza”) – *К. иска „ГВ” (вестникът) да му се извини за твърдението, че бил представял интересите на посткомунистите в десните правителства.*

Друго средство, което само с едно от значенията си посочва, че става дума за несобствена реч, е параморфологичният израз (според Рошко 1997: 255) *ta + инфинитив*. Това средство, което се употребява твърде рядко, само напомня за значението на българските преизказни форми, без да е граматикализирано напълно. Напр. *Kurdowie podążają do miejsce świętych, gdzie oddziały rządowe miały użyć środków chemicznych* – *Кюрдите бързат към светото място, където правителствените части щели/ трябвало да употребят химически средства* (примерът е на Рошко 1997: 256).

Интересно е, че в полски може да се комбинират посочените по-горе средства, напр. като се свързва съюзът *jakoby* с изречение с *ta + инфинитив*. По този начин по-силно се подчертава преизказването и известна дистанцираност от предавана в изречението информация. Освен това лексикалните маркери могат да се появят и в сложни изречения с глаголи или други думи, означаващи предаване или приемане на информация, за да подсилят евиденциалното значение. Напр.

Kategorycznie zaprzeczam, jakobym miał sprzedać szablę, подарowaną A. A. przez B. B. – oświadczył reporterowi PAP w Moskwie wnuk byłego radzieckiego przywódcy C. C. Jej obecny właściciel twierdzi, jakoby kupił ją od wnuka A. A. – Категорично отричам, че съм бил продал сабята... Нейният сегашен собственик твърди, че я бил купил от внука на A. A. (примерът е на Рошко 1997: 239).

5. За разлика от полски в български освен синтактични конструкции с глаголи или други думи, означаващи предаване или приемане на информация, освен лексикални маркери е налице четиричленна морфологична система от евиденциални форми: индикатив (изявителни форми, напр. *той пишеше*), конклузив (умозаключителни форми, напр. *той е пишел*), ренаратив (преизказни форми, напр. *той пишел*), дубитатив (форми за по-силно преизказване, напр. *той бил пишел*) – вж. по-подробно у Ницолова 2007 и цит. там библиография.

Тази система е основно средство за означаване на източника на информацията в текста и влиза в определени отношения с лексикалните маркери и синтактичните конструкции. (вж. по-подр. у Ницолова 2007 и цит. там библиография).

Евиденциалността като граматическа категория в българския език може да бъде представена със следните основни измерения, които не са подредени йерархично, макар че са взаимносвързани:

1. *Собствена* информация (индикатив, конклузив): *чужда* информация (ренаратив, дубитатив);

2. Информация, основана на *личен опит*: информация, основана на *общ опит* – тази опозиция се изразява в рамките на един и същ евиденциал, напр. индикативът означава както свидетелски действия, възприети лично от говорещия (напр. *Вчера Стефан дойде у нас*), така и действия, представящи знанията на обществото, т.е. неща, които се смятат вече за известни в рамките на науката, обществения живот, дадена група хора, определено семейство и т.н. (напр. *Молекулата на водата съдържа два атома водород и един кислород*). Когато става дума за информация, известна от общия опит, при индикатива начинът на получаването ѝ от говорещия не се означава специално;

3. *Пряка* информация (индикатив): *опосредствана (медиативна)* информация (конклузив, ренаратив, дубитатив);

4. *Начин на получаване на информацията*: сенсорно възприятие, ендофорно възприятие от говорещия на собствените психически и физиологически процеси, напр. *аз се радвам, лошо ми е, тресе ме* и др., умозаключение, чужда реч (вж. Вилет 1988: 57, Плулунгян 2001: 353).

Приемаме, че евиденциалните значения се съдържат в *пресупозициите* на изказването. Пресупозициите са смислови предпоставки, т.е. изречения, които трябва да бъдат истинни, за да бъде истинно изказването. Евиденциалните пресупозиции обаче са особен вид пресупозиции, тъй като не се свързват директно с истинността на изказването, а опосредствано, като посочват източника на информация на говорещия, а при дубитатива означават и съмнението на говорещия относно истинността на чуждо изказване. Както всички пресупозиции, и евиденциалните остават истинни и при положителна, и при отрицателна форма на глагола в изречението, запазват се и при въпрос, като тогава само се сменя субектът на когнитивното състояние (вж. и Фитнева 2001: 413-414).

6. Значението на отделните евиденциали може да се представи накратко по следния начин:

Индикатив. В изреченията с индикатив пресупозицията е от вида *аз пряко (неопосредствано) узнах, че p* (p – пропозиция, в която глаголната форма е предикат). Пресупозицията има два варианта в зависимост от това, дали става дума за личния

опит на говорещия (*аз узнах като свидетел, че р*) или за опита на обществото (*аз узнах от общия опит, че р*). Асерцията, т.е. изказването на съждение, съдържа глагола *твърдя*, който имплицира, че говорещият смята *р* за вярно, т.е. за съответстващо на реалната ситуация *Р*. Напр.

1. *Иван замина - аз го изпратих на гарата.*

Пресупозиция: *Аз узнах като свидетел, че р.*

Асерция: *Аз твърдя, че р, т.е. аз зная, че р е вярно.*

2. *Втората световна война завърши през 1945 г.*

Пресупозиция: *Аз узнах от общия опит, че р.*

Асерция: *Аз твърдя, че р, т.е. аз зная, че р е вярно.*

Конклузив. В изреченията с конклузив пресупозицията е от вида *аз узнах като невидетел, че р*. Тази пресупозиция има два варианта: *аз узнах като невидетел от общия опит, че р* и *аз узнах като невидетел чрез собствено умозаключение въз основа на определени факти, че р*. Асерцията е същата, както при индикатива. Напр.

3. *Като дете майка ми е свирела на цигулка.*

Пресупозиция: *Аз узнах като невидетел от общия опит, че р.*

Асерция: *Аз твърдя, че р, т.е. аз зная, че р е вярно.*

4. *Иван е заминал – куфарът му го няма в стаята.*

Пресупозиция: *Аз узнах като невидетел чрез умозаключението си, че р.*

Асерция: *Аз твърдя, че р, т.е. аз смятам, че р е вярно.*

Както се вижда, мнението, базирано на умозаключение, и слабото, невидетелско знание въз основа на общия опит се граматикализират в българския език по еднакъв начин.

Ренаратив. В изреченията с преизказни форми (ренаратив) пресупозицията е *аз узнах от речта на Х, че р*. *Х* може да бъде определено или неопределено лице, напр. в приказките, легендите, слуховете, клюките. Асерцията е от вида *аз твърдя, че Х твърди, че р*, т.е. самият говорещ посочва, че не предава собствено твърдение за съответствието на пропозицията *р* със ситуацията *Р* от действителността, но за разлика от дубитатива не възразява срещу твърдението на *Х*. Напр.

5. *Иван заминал.*

Пресупозиция: *Аз зная от речта на Х, че р.*

Асерция: *Аз твърдя, че Х твърди, че р.*

Дубитатив. В изреченията с дубитатив пресупозицията е *аз узнах от речта на Х, че р, но се съмнявам, че р е вярно, т.е. смятам, че е възможно и ¬р*. Асерцията обаче е същата, както в изреченията с ренаратив: *аз твърдя, че Х твърди, че р*. Напр.

6. *Иван бил знаел японски.*

Пресупозиция: *Аз узнах от речта на Х, че р, но се съмнявам, че р е вярно, т.е. смятам, че възможно и ¬р.*

Асерция: *Аз твърдя, че Х твърди, че р.*

Би могло да се спори дали разликата между ренаратива и дубитатива е евиденциална или модална. Отношението на автора на речта към действието и в двата случая е едно и също – той смята действието за реално, но отношението на възпроизвеждащия към действието е различно. При ренаратива говорещият не възразява срещу оценката на автора на речта, а при дубитатива възразява. При това обаче говорещият не съпоставя самото действие с действителността, а коментира оценката за действието на автора на речта. Затова именно включваме този модален елемент в пресупозицията, т.е. в семантиката на евиденциала, а не в асерцията – обратното би дало основание да говорим за дубитатива като за отделно наклонение.

7. Много е дискутиран въпросът за евиденциалите и означаваните с тях като следствие от значението им степени на дистанцираност на говорещия от предаваната от

него информация. При тези степени на дистанцираност се очертават ясно два полюса: индикатив (липса на дистанцираност) и дубитатив (най-голяма дистанцираност), между които се намират конклузивът и ренаративът. Би могло да се помисли, че конклузивът, с който се предава собствена информация, изразява по-малка дистанцираност от ренаратива, с който се предава чужда информация. Оказва се обаче, че в наративни текстове и в непряка реч конклузивът, когато посочва, че информацията му е несвидетелска и се основава на общия опит, и ренаративът се използват паралелно, което от чисто когнитивно-информативна гледна точка е напълно оправдано, тъй като и в двата случая реалният източник на информация е чуждата реч. Напр.

Дядо ми някога като учител е играл Иванко, а по-късно станал свещеник
 (“Стандарт”).

При конклузива обаче говорещият подчертава, че неговата информация е несвидетелска, а при ренаратива – че не самият говорещ, а трето лице е дало оценка за истинността на съобщението, макар че говорещият не възразява срещу тази оценка. Освен това не бива да се забравя, че конклузивът и ренаративът се различават само в 3 лице – в 1 и 2 л. формите им са еднакви.

Интонацията може да измени или да засили изразяването на дистанцираността на говорещия към съобщаваното чрез отделните евиденциали.

8. Евиденциалността не е механично означаване на източника на информация, както например се записват източниците на документите в канцеларските книги. Говорещият използва творчески евиденциалната информация, за да класифицира в съзнанието си информацията, с която разполага, преди да я предаде на слушателя. При формулирането на всяко изказване говорещият отначало класифицира информацията въз основа на това, дали тя е вече във фонда на неговите силни собствени знания, или не. В първия случай говорещият използва индикатив, във втория – другите евиденциали, т.е. конклузив, ако става дума за слаби, несвидетелски знания, ренаратив и дубитатив, ако иска да посочи, че дава чужда оценка за истинността на съобщението, срещу която не възразява (при ренаратива) или възразява (при дубитатива).

При описание на евиденциалността в турски се отбелязва една важна особеност на разглежданата когнитивна класификация на информацията: след първото приемане на информацията тя попада в определено хранилище, но след време може да премине в друго хранилище. Така например “това, което е съобщено с форми на *-miş* (форми за опосредствана информация – Р.Н.), днес може да бъде съобщено с форми на *-di* (форми, отговарящи на българския аорист на индикатива – Р.Н.) (Slobin, Aksu 1982: 196), т.е. опосредстваната информация, получена от чужда реч, се премества във фонда на силните знания на говорещия. Тъй като българската евиденциална система е поразчленена от турската двучленна система, в български са възможни повече премествания на информацията от едно хранилище в друго във времето, разбира се, в някои случаи и след получено ново потвърждение на истинността ѝ, за да стигне тя най-накрая в хранилището на силните знания и да се предаде с индикатив. Така например говорещият може да предаде следното съобщение с дубитатив, ако се съмнява в неговата истинност *Петров бил забогатял много*, или с ренаратив, ако иска да не реагира на оценката на истинността на автора на речта, т.е. *Петров забогатял много*. След време същият говорещ може да предаде съобщението с конклузив, за да подчертае, че съдържанието му е вече в неговия фонд на слабите, несвидетелски знания – *Петров е забогатял много*. Същото съобщение може да бъде предадено най-накрая и с индикатив, когато вече говорещият го е включил във фонда на силните си знания, като е възможно да е получил и нови потвърждения на факта – *Петров забогатя много*. Всички тези варианти за предаване на информацията обикновено рядко се

наблюдават при предаването на една и съща пропозиция. Най-често началният вариант е с ренаратив, а вторият е с конклузив или индикатив

Именно с посоченото преместване на информацията в различни хранилища на съзнанието се обяснява една отдавна съществуваща норма в българската журналистика : да се използва индикатив в заглавието и / или в началото на съобщението, макар че източникът на информация е чужда реч, а след това съдържанието на събитието да се предава с ренаратив (вж. и Андрейчин 1944: 275), както и обратното – заглавието да е в ренаратив, а текстът – в индикатив. Ето един пример:

Румънец купи първата яхта в Свети Влас

(1) Румънски бизнесмен **откупи** (инд.) първата яхта от третото специализирано изложение в Свети Влас. (2) От пръв поглед той **хвърлил** (ренар.) око на лодка от марката *Sunseeker*. (3) За морското бижу румънецът **броил** (ренар.) 3.6 млн. лева. (4) Фирмата вносител „ЕП ЗЕТ Яхтинг“ **запази** (инд.) в тайна името на клиента си и (5) **се ограничи** (инд.) с обяснението, (6) че купувачът **има** (инд.) добър бизнес в Румъния. (7) Луксозният морски съд вече **отплава** (инд.) за северната ни съседка („Стандарт“ 15.8.2008).

В заглавието и в първото изречение се употребяват индикативни форми, за да се посочи максимална ангажираност на журналиста с предаваната информация, която той смята за факт. Във второто и в третото изречение се говори за събития, които журналистът не е наблюдавал, а от текста става ясно, че източник на неговата информация е речта на служител от фирмата вносител. Затова в тези изречения са налице преизказни форми. След това в четвъртото и петото изречение следва информация за събития, на които журналистът е бил свидетел и нормално такава информация се предава с индикативни форми. В (6) обаче се препредава чужда реч пак с индикатив вместо с ренаратив. Това е възможно, защото (6) е подчинено определително изречение към определяемо *обяснението*, означаващо реч, от главното изречение, т.е. тук е налице синтактична конструкция, в която се означава източникът на информацията. Този пример показва, че синтактичното средство за означаване на евиденциалност може да „зачеркне“ специализираното за целта морфологично средство – преизказната форма, за да се избегне двойното предаване на една и съща информация. Трябва да се има предвид обаче, че преизказните форми в този случай не са невъзможни, срв. *Фирмата вносител (...) (5) се ограничи (инд.) с обяснението, (6) че купувачът имал (ренар.) добър бизнес в Румъния*. Наличието и на два маркера за източник на информацията чужда реч има за цел да подчертае дистанцираността на журналиста от оценка за истинността на съобщението в (6).

9. В журналистическия текст съобщението за източника на информация има съществено значение, обусловено от особеностите на регистъра на публицистиката. Професионално задължение на журналиста е да предава истинна информация. За да може читателят да бъде убеден в истинността на информацията, журналистът е длъжен да посочи точно откъде я е получил, бил ли е сам свидетел на съобщаваното събитие или не, представлява ли вече тази информация част от фонда на неговите силни или слаби, несвидетелски знания, или не. За тази цел в български той разполага с широк репертоар от лексикални и синтактични средства в комбинация с евиденциалните форми на глаголите. За употребата на тези средства има определени норми, които в някои журналистически жанрове претърпяха изменения от социолингвистично естество. Тук ще разгледаме промените в два такива журналистически жанра – международните новини и информацията за публично изявление на официално лице, най-вече в страната.

10. Една такава норма по времето на тоталитаризма беше употребата на евиденциалите при предаване на съобщения от чуждестранни агенции. така например съобщенията от ТАСС – информационната агенция на тогавашния Съветски съюз, както и от информационните агенции на другите социалистически страни, се предаваха с индикатив, а съобщенията от Ройтерс и други капиталистически страни – с ренаратив (вж. Стоичкова, Чаушева 1995: 249-250), за да се изрази по-силна дистанцираност на журналиста към предаваното съобщение. Тази дистанцираност на журналиста е обусловена от задължителната му политическа ориентация през този период, той е „социалистически” журналист и за него капиталистическите страни са противник, а социалистическите – приятел, изповядващ една и съща идеология.

След промяната тази норма веднага отпадна, като в първите години преобладаваха преизказните форми независимо от страната, от която идва съобщението. Напр.

*Маршал Шапошников **отказал** (ренар.) да бъде назначен за посланик в Нова Зеландия, съобщи Интерфакс („24 часа”, 17.06.1993 г.); Номиниран за „Оскар” филм **бил дисквалифициран и лишен** (ренар.) от право на участие за първи път в историята на наградите, съобщи Асошиейтед прес („24 часа”, 27.02.1993 г.)* – примерите са от Стоичкова, Чаушева (1995: 249).

11. Постепенно тази прекалена употреба на преизказните форми беше намалена и днес в повечето случаи в заглавието или в първото изречение на съобщението с определен официален източник се използва по-често индикатив. При описанието на самото събитие обаче преобладава ренаративът в самостоятелни и в главни изречения. Напр.

ЕС разследва свой висш чиновник, продал тайни

*БРЮКСЕЛ – Еврокомисията **започва** (инд.) разследване на висш чиновник, продал важни търговски тайни, предаде АФП.*

*Заподозреният е (инд.) Фриц-Харалд Вениг, помощник на еврокомисаря по търговията Питър Манделсън, посочва „Таймс”. Той **бил уличен** (ренар.) от репортери на вестника, работещи под прикритие. Те **се представили** (ренар.) за лобисти, ангажирани от китайски бизнесмен, който **търси** (индик.) вътрешна търговска информация. Вениг **обсъдил** (ренар.) с тях възможността да **приеме** (инд.) пари или пък да **приеме** (инд.) изгодно сътрудничество с бизнесмена. **Казал** (ренар.) , че **ще реши** (инд.), след като **представи** (инд.) „резултати”. В крайна сметка **не приел** (ренар.) нито едното, нито другото. (...) („Труд”, 9.09.2008 г.).*

При избора на евиденциални форми за предаване на съобщения от чужбина известна роля играе официалността на съобщението и неговият източник. Най-официалните съобщения се предават най-често с индикатив (вж. в по-горния текст първото изречение, в което става дума за разследване на Европейската комисия). Описанието на събитията обаче, които са провокирали това разследване, се прави с ренаратив.

12. Възможно е съобщение за чужбина, направено от чужд източник, да съдържа и конклузив за означаване на слабо, несвидетелско знание или за представяне на някакви умозакljučения. Тази практика е доста рядка и може да се срещне само в някои медии. Напр.

Според опозицията в Германия разузнаването е предоставяло (конкл.) секретна информация на САЩ по време на войната в Ирак

*Берлин. Опозицията в Германия **смята** (инд.), че Федералната разузнавателна служба (БНД) и правителството на бившия канцлер Герхард Шрьодер **е предоставяло** (конкл.) важна информация на САЩ по време на войната в Ирак, **предаде** (инд.) **ДПА.***

Според депутата от „Зелената” партия Ханс-Кристиян Щрьобеле информацията е

била предоставяна (конкл.) с помощта на изпратените в Ирак двама германски агенти (Агенция „Фокус”, 18.09.2008 г.).

Конклузивните форми в текста не рядко се комбинират с преизказни, които предават по-конкретни страни на описваните комплексни събития, докато с конклузива, както и с индикатива, се предават по-обобщено техни особености, т.е. тази информация, която журналистът вече е включил във фонда на своите слаби, несвидетелски знания.. Напр.

Американски хеликоптер се разби (инд.) в Ирак

Американски хеликоптер „Чинук” се разби (инд.) в южен Ирак. При катастрофата са загинали (конкл.) 7 американски военни, **съобщили** (инд.) АФП. Инцидентът е станал (конкл.) на 100 километра западно от Басра. Хеликоптерът е бил (конкл.) част от въздушен конвой, който **ляял** (ренар.) от Кувейт до американската военна база в Балад. Машината СН-47 **трябвало** (ренар.) да **извърши** (инд.) принудително кацане, когато **се разбила** (ренар.). От Ирак **заявиха** (инд.), че **не е имало** (конкл.) вражески обстрел („19”, 19.09.2008 г.).

13. Ако съобщението от чужбина засяга някакво маловажно събитие и няма официален характер, в заглавието се появява ренаратив, както може да се появи често при преизказване на такива събития в разговорната реч. Описанието на събитието в текста обаче може да бъде направено с индикатив, с ренаратив или и смесено. Напр.

Очилата на Пейлин дошли (ренар.) от Обама

МАДРИД – Кандидатката на републиканците за вицепрезидент на САЩ Сара Пейлин **носи** (инд.) очила, произведени край японския град Обама, **разкри** (инд.) испанската агенция ЕФЕ.

Пейлин **платила** (ренар.) 375 долара за аксесоара, създаден в града с името на „врага” - кандидата на демократите за US президент Барак Обама. Очилата са (инд.) дело на компанията „Масунага оптикъл”, чийто завод е (инд.) край град Обама, префектурата Фукуи. Хората от този град **подкрепят** (инд.) кандидата на демократите и на много места **са поставили** (инд.) плакати с надпис: „Обама е с Обама” („Труд”, 17.09.2008 г.).

Върху избора на ренаративните и индикативните форми (както е в горния текст) влияе когнитивната класификация на съобщенията от журналиста, а в много случаи – и предполагаемата от него когнитивна класификация на съобщенията от читателите. Ако съобщението вече е по-известно или има по-общ характер (в горния текст това е характеристиката на хората от селището Обама), то се предава като силно знание с индикатив. Ако става дума за събития с по-частен характер като плащането на очилата от Пейлин в горния текст, избраната форма е ренаративна (вж. и Коритковска (Коритковска, Рошко) 1997: 200).

14. Появата на ренаратив в заглавието на съобщение от чужбина, та било то по твърде важен въпрос и от авторитетен източник, може да се дължи и на факта, че журналистът иска да означи известна дистанцираност спрямо предаваното съобщение, т.е. да подчертае: не аз твърдя това, а Х. Ето един интересен пример, в който заглавието е с ренаратив, а самото съобщение е с индикатив.

Българите работели (ренар.) **най-много от всички в ЕС**

Българите **работят** (инд.) **най-много от всички жители на страни членки на ЕС. Това сочат** (инд.) резултатите от изследване на Европейската фондация за подобряване на условията на живот и труд. Според статистиката българите **работят** (инд.) **средно по 41.7 часа на седмица.** (...) („Монитор”, 17.09.2008).

15. Вторият вид журналистически съобщения, при които се наблюдава изменение след 1989 г., са съобщенията, в които се препредава официално изявление на дадена публична личност: президент, министър, политик, депутат, профсъюзен лидер и

др. Това изявление е функция от обществената позиция на лицето, а не е изявление с частен характер. Преди промяната при предаване на речта на общественика се използваше предимно индикатив. Би било немислимо изречение с ренаратив като *Т. Живков заяви, че сме щели да влезем в комунизма през 2000 г.*, защото за един социалистически журналист, каквито трябваше да бъдат всички журналисти, беше немислимо да изрази някаква дистанцираност от официалните изявления.

След промяната се разви много бързо политическият плурализъм, а с него и политическата борба, а освен това и журналистите получиха свобода да изразяват и свое лично мнение по различни въпроси. В първите години ренаративът в такива случаи се използваше доста безразборно, дори и в заглавията, без оглед на това, дали журналистът иска да изрази дистанцираност към предаваното съобщение, или не. Ето един пример от в-к „Дума” от времето, когато този вестник беше официоз и правителството на Жан Виденов управляваше България, тъй че журналистът едва ли е искал да се разграничи от мнението на министър-председателя, но въпреки това в последното изречение използва ренаратив:

Най-бърза и трайна финансова стабилизация се постига (инд.) с приватизацията, а тя върви (инд.) добре, е мнението на г-н Виденов. През първата половина на 1996 г. са приватизирани 1 111 (инд.) предприятия, което е донесло (инд.) 8 млрд. приходи от очакваните за цялата година 20 млрд. лева. Скептицизмът към масовата приватизация също бил вече преодолян (ренар.) („Дума”, 1.08.1996 г.).

16. Осмислена е употребата на ренаратив особено в заглавията като средство в политическата борба, когато се предава изявление на политическо лице с различна или противоположна на застъпваната във вестника политическа ориентация. По този начин вестникът не само се дистанцира от предаваното съобщение, но и снижава регистъра, прави го разговорен, а официалното изявление се предава като слухове, мълвата, клюките, в които ренаративът има основна употреба. Напр.

Беров щял да изпълнява (ренар.) платформата на СДС (...) („Демокрация”, 7.01.1993 г.); Президент и министър не спорели (ренар.) кой е (инд.) пръв в дипломатията („24 часа”, 22.10.1992 г.); Отрязаните от ЕО наши квоти не били (ренар.) епохален проблем („24 часа”, 22.10.1992 г.).

След промяната неосмислената употреба на ренаратив при предаване на изявления на официално лице в сериозните вестници постепенно намаля [вж. много точните наблюдения по този въпрос за началните години след промяната у Коритковска, която отбелязва и известна зависимост между необоснованата употреба на ренаратив, особено в заглавията, и булевардният характер на вестника (Коритковска, Рошко 1997: 201-204)]. Днес ренаратив в заглавията, а също и в текста, се среща, за да се дистанцира журналистът от предаваната реч, да подчертае, че не той е нейният автор, а друго лице. Напр.

В Пловдив управлявало (ренар.) ново мнозинство

Кметът на Пловдив Славчо Атанасов призна (инд.) вчера, че се родило (ренар.) ново мнозинство на мястото на досегашната коалиция на неговата партия ВМРО с ГЕРБ и „Атака” в общината. (...) („Труд”, 09.09.2008 г.);

Ченгетата ходели (ренар.) като клошари

„Полицаяте ходят (инд.) с избеляло облекло, изглеждат (инд.) като клошари и не всяват (инд.) респект.” До този извод стигна (инд.) вчера директорът на Българската търговско-промишлена палата (БТПП) Божидар Божинов (...).

Според независимия депутат Георги Георгиев правителството трябвало (ренар.) да пренасочи (инд.) по-голямата част от бюджетния излишък за модернизацията на родната полиция (...) („Труд”, 09.09.2008 г.).

17. В някои случаи в текста се редуват индикатив и ренаратив при предаване на изявлението, защото журналистът се стреми много точно да маркира чуждата реч, за да не бъде погрешно сметната за негова реч. Напр.

Пирински: Промените са (инд.) **тест за кабинета**

Промените в правителството са (инд.) *тест, който то трябва* (инд.) *да издържи* (инд.). *Това каза* (инд.) *Георги Пирински вчера в Оборище, където се честват* (инд.) *132 г. от първото Велико народно събрание. Шефът на парламента изрази* (инд.) *своята увереност, че намеренията на правителството са* (инд.) *сериозни, но била* (ренар.) *нужна много работа.*

Пирински сподели (инд.), *че парламентът трябва* (инд.) *да направи* (инд.) *бързи законодателни промени в сферата на правосъдната и правораздавателната система. Трябвало* (ренар.) *да се създаде* (инд.) *и строен ред при усвояването на средствата от еврофондовете („24 часа”, 03.05.2008 г.).*

В този текст употребата на преизказна форма в изречението *била* *нужна много работа* е излишна, защото това изречение е съподчинено с предходното изречение, в което се използва индикативната форма *са*, а в главното изречение има словосъчетание, което означава, че източникът на информация е чужда реч, тъй че този източник може да не се означава втори път и граматически, за да се изрази подчертано дистанцираност, каквато в този случай не се очаква.

Изводи. Направените наблюдения върху социолингвистичните промени при предаване на чужда реч в съобщения за чужбина и при преизказване на изявления на официални лица в страната показват, че определените норми по политически причини през тоталитарно време за избор на евиденциални форми вече не съществуват. Вече не се предават съобщенията от западните агенции с ренаратив, а от агенциите на бившите социалистически страни – с индикатив. Вместо от политически причини изборът на евиденциална форма в заглавието и в текста на съобщенията от чужбина, които се препредават, се определя от когнитивната класификация на предаваната информация, от официалността на съобщението и на неговия източник, от това, дали журналистът иска да се дистанцира от направеното съобщение, както и от това, дали дадено изречение в съобщението има обобщаващ характер, или е част от описание на комплексно събитие. Освен това за избора на евиденциална форма (индикатив, ренаратив или рядко – конклузив) роля играе и синтактичната функция на изречението – дали е главно или напълно или относително самостоятелно (отделно изречение или съставка на сложно съчинено изречение), или пък е подчинено изречение, в което най-често се използва индикатив, тъй като ренаративната или конклузивната форма в главното изречение посочва източника на информация за цялото сложно изречение.

И при преизказването на речта на официалните лица след промяната се използва не само индикатив. Изборът на ренаратив се определя от различни фактори – стремеж да се разграничи в текста речта на официалното лице от речта на журналиста, ако няма лексикални или синтактични маркери, или пък специално да се обозначи дистанцираност на журналиста към предаваното съобщение, както и да се снижи регистърът, като официалната реч се предава като клюка, слух с цел да се омаловажи.

Библиография

Андрейчин 1944: Л. А н д р е й ч и н. *Основна българска граматика*. София.

Медиите и езикът. София, 1999.

Ницолова 1979: Р. Н и ц о л о в а. За интелектуализацията в съвременния български книжовен език. - *Език и литература*, 1979, № 1.

Ницолова 1999: Р. Н и ц о л о в а: Основни тенденции в развитието на българския печат след 1989 г. – В: *Медиите и езикът*, София, 1999.

- Ницолова 2007: Р. Н и ц о л о в а: Модализованная эвиденциальная система болгарского языка. - В: РАН. Институт лингвистических исследований. *Эвиденциальность в языках Европы и Азии. Санкт-Петербург, 2007.*
- Стоичкова, Чаушева 1995: С. С т о и ч к о в а, Е. Ч а у ш е в а. Преизказното наклонение в някои средства за масово осведомяване. – В: *Проблеми на социолингвистиката. 4., Социолингвистика и комуникация*, София, 1995.
- Fitneva 2001: S. A. F i t n e v a Epistemic marking and reliability judgments: Evidence from Bulgarian. - *Journal of Pragmatics*. 33. 2001.
- Havránek 1932: B. H a v r á n e k. Ukoly spisovného jazyka a jeho kultura. – In: *Spisovna čeština a jazyková kultura*. Praha, 1932.
- Havránek 1963: B. H a v r á n e k. *Studie o spisovném jazyce*. Praha, 1963.
- Jedlička 1974: A. J e d l i č k a. *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Praha, 1974.
- Korytkowska, Roszko 1997: M. K o r y t k o w s k a, R. R o s z k o. *Modalność imperceptywna*. Warszawa, 1997.
- Lazard 2001: J. L a z a r d. On the grammaticalization of evidentiality. - *Journal of Pragmatics*. 33. 2001.
- Nicolova 1997: R. N i c o l o v a. Die Varietäten des Bulgarischen und ihre Widerspiegelung in der Sprache der bulgarischen Presse nach 1989. - *Zeitschrift für Slawistik*, B. 42, 1997, № 2.
- Nicolova 2000: R. N i c o l o v a. Grammatische Veränderungen in der Sprache der bulgarischen Presse in der letzten Dekade des 20. Jahrhunderts. - In: B. Kunzmann-Muller (Hrsg.) *Die Sprachen Südosteuropas heute. Umbrüche und Aufbruch / Berliner slawistische Arbeiten*, herausgegeben von W. Gladrow, B. Kunzmann-Muller, H. Olschowsky und G. Witte, 12/, Frankfurt am Main, 2000, 15-30, Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften.
- Plungian 2001: V. A. P l u n g i a n The place of evidentiality within the universal grammatical space. - *Journal of Pragmatics*. 33. 2001.
- Slobin, Aksu. 1982: D. I. S l o b i n, A.A. A k s u. Tense, Aspect and Modality in the Use of the Turkish Evidential. – In: *Tense — Aspect : Between Semantics & Pragmatics*. Amsterdam-Philadelphia, 1982.
- Wilett 1988: Th. Wilett . A cross-linguistic survey of the grammaticalization of evidentiality. – *Studies in Language*, 12, 1988.